

Situácia tých, ktorí prežili koncentračný tábor

Gerhard Baumgartner

Nemecko | Rakúsko | Socialistické krajiny

➤ *Keď sa preživší vrátili po vojne domov, v mnohých prípadoch zistili, že prišli o svoje rodiny aj majetok. Aj napriek tomu boli často obviňovaní z toho, že o svojom pobyte v koncentračných táboroch klamú. Povojnové vlády im neposkytli žiadnu pomoc, naopak, pokračovali v posudzovaní Rómov na základe rovnakých predsudkov a predpokladov, ako to robili celé roky a desaťročia predtým. Nemecko a Rakúsko neskôr vydalo príkazy na reštitúcie alebo kompenzácie, ale trvalo to až do polovice 90. rokov, kým dotknutí dostali primerané odškodnenie. V socialistických krajinách neboli Rómovia uznaní za obeť holokaustu vôbec.*

„ŽILI DOSŤ PRIMITÍVNE, ALE BOLI SLOBODNÍ“

III. 1 (Skrátené a preložené z Hohmann 1990, str. 176)

Prvého marca 1961 rozhodol „Oberlandesgericht“ (vrchný zemský súd) v Mníchove, že „Cigáni nemeckého pôvodu, ktorí teraz žili v Poľsku“ (teda Rómovia deportovaní a internovaní v Lodži, Chelme, Auschwitzu atď.), neboli podrobení počas nacionálnosocialistického režimu „núteným prácam ani nežili vo väzenských podmienkach“. Vraj žili „v otvorených táboroch, opustených

židovských štvrtiach alebo s farmármi na vidieku“ „dosť primitívne, ale boli slobodní.“ – „Príležitostne boli využívaní na prácu v zbrojárskych podnikoch alebo pri výstavbe ciest, alebo iných objektov. Prirodzene bolo nevyhnutné, aby prácu vykonávali pod dohľadom a pod istým nátlakom. [...] K zlému zaobchádzaniu určite dochádzalo predovšetkým v prípadoch, keď boli niektorí jednotliv-

ci neschopní alebo neochotní pracovať. [...]“ To najcynickejšie vyvrcholenie celého rozhodnutia bolo dosiahnuté konštatovaním, že v žiadnom prípade nešlo o nútenú prácu, „pretože pracovníci zvyčajne neboli obmedzovaní v spôsobe trávenia svojho voľného času po odvedení svojej práce“.

NEMECKO

Presné čísla Rómov, ktorí prežili holokaust nám stále nie sú dostupné, pretože, s výnimkou mesta Hamburg, kde prežilo asi 500 Sintiov, miestne orgány po roku 1945 odmietali oficiálne zaznamenať počet obetí ako aj tých, čo prežili. Počet Rómov, ktorí prežili holokaust bol v Nemecku odhadnutý na menej ako 5000. Títo Rómovia sa vrátili do svojich miest a domovov, pokúšali sa nadviazať kontakty s rodinou, ktorá prežila a nahradiť svoj majetok, ktorý bol skonfiškovaný alebo zničený a celkovo sa opäť zaradiť do bežného života.

Keďže Rómovia boli obeťami holokaustu, nemecké úrady boli povinné poskytnúť im finančnú pomoc, rovnako ako ostatným obetiam koncentračných táborov, avšak mnohí úradníci odmietali uznať, že Rómovia a Sintiovia boli

perzekvovaní na rasovom základe a aj naďalej ich považovali za „asociálov“ s falošnými nárokmi na kompenzačné platby. Aj keď v roku 1945 spojenci zaviazali Nemecko, aby obetiam prenasledovania národnými socialistami vyplatili primerané kompenzácie, takzvaní „Cigáni“ v týchto nariadeniach neboli spomenutí. Miestne orgány, ako napríklad sociálni pracovníci v Berlíne, zaviedli pre žiadateľov z radov Rómov a Sintiov, diskriminačné kritéria. Ak chceli byť oficiálne uznaní za obeť, museli mať adresu trvalého pobytu a dôkaz o trvalom zamestnaní.

Jednotlivé okupačné zóny mali rozdielne systémy procesu prideľovania odškodnenia a kompenzácií. V zóne spravovanej Britmi dostali tí, ktorí prežili koncentračné tábory, iba „Haftentschädigung“ (finančnú kompenzáciu za uväznenie), v zóne, ktorú spravovali Američania, bol systém kompenzácií a odškodnenia

najštedrejší. Avšak už v roku 1947 lokálne úrady distribuujúce sociálnu podporu, ktoré boli zodpovedné aj za vybavenie nárokov na odškodnenie a rozdelenie finančnej pomoci, začali opäť spolupracovať s kriminálnou políciou, aby medzi poberateľmi kompenzácií identifikovali „asociálov, kriminálne živly a podvodníkov“. Títo „odborníci na Cigánov“ z radov kriminálnej polície, ktorí boli v niektorých prípadoch priamo zapojení do perzekúcií počas druhej svetovej vojny aj do deportácií, teraz radili miestnym úradom sociálnej pomoci, ktorým Rómom a Sintiom poskytnúť odškodnenie za ich utrpenie v koncentračných táboroch. V jednom typickom prípade „Landesentschädigungsamt“ (zemský úrad pre odškodnenie) v Mníchove v roku 1950 odmietla žiadosť Róma, ktorý prežil pobyt v koncentračných táboroch Auschwitz-Birkenau a Ravensbrück s tým, že rasovo motivovaná perzekúcia

“... ASOCIÁLNE VLASTNOSTI CIGÁNOV ...”

V rozhodnutí najvyššej povahy, ktoré prijal Nemecký federálny súd 7. januára 1956, sa popiera rasový charakter prenasledovania Rómov pred Himmlerovým nariadením z roku 1942. Rozhodnutie v podstate narába s národnosocialistickými argumentmi aj terminológiou:

„Zamerajúc sa v prvom rade na rozhodnutie SS Reichsführera a veliteľa nemeckej

“TO ISTÉ AKO KONCENTRAČNÝ TÁBOR”

Tí, čo sa vracali, boli traumatizovaní a slabí, často chorí a neostalo im doslova nič. Theresia Pfeiferová, Rómka zo Stegersbachu v Burgenlande, si spomína:

polície, ktoré bolo prijaté 8. decembra 1938 a ktorému odvolávajúci sa sudca prikladá veľkú dôležitosť, je zjavné, že aj napriek jasným rasovo-ideologickým pohnútkam v prípade Cigánov neboli tieto nariadenia a opatrenia prijaté na rasovom základe, ale že boli motivované už spomínanými asociálnymi vlastnosťami Cigánov, ktoré boli už aj v minulosti dôvodom na niektoré obmedzenia týkajúce sa členov tohto národa. Neodkazuje iba na rasovo-biologické zistenia, ale zameriava sa tiež na skúsenosti nadobudnuté

A každý mal predtým pekný dom. Za svoj dom sme nedostali ani šiling, skrátka nič. [...] A ja som sa vrátila do Stegersbachu kvôli nášmu domu, aby nám niečo dali, hocičo. Nedostali sme nič, vôbec nič. Nemohli sme s tým nič robiť. Nemala som v Stegersbachu nič, ani len krajec chleba. A bola som tak chorá. Ani jeden muž, ani žena nám nedali

v priebehu boja proti cigánskemu moru a zdá sa byť nanajvýš dôležité, aby sme sa s cigánskou otázkou vysporiadali spôsobom vlastným tejto rase. Medzi dôvody, ktoré viedli k tomuto rozhodnutiu patrí aj fakt, že polocigáni páchajú najvyšší podiel zločinu spomedzi Cigánov a že na druhej strane všetky pokusy o usadenie Cigánov stroskotali kvôli ich silnému inštinktu migrovať.”

III. 2 (preložené z Hohmann 1990, p. 172f.)

ani len krajec chleba. [...] Bolo po všetkom, zničili všetky naše domy. Čo sme mali robiť? Keď sme prišli domov, bolo to rovnaké ako v koncentračnom tábore. Nemali sme vôbec nič.”

III. 3 (Preložené z Amesberger/Halbmayr 2001, str. 181)

žiadateľa nebola dokázaná. Podobné prípady sú zdokumentované aj v spolkovéj krajine Niedersachsen. So začiatkom studenej vojny obeť holokaustu stratili svojho ochrancu v podobe Spojených štátov, ktoré sa teraz snažili získať na svoju stranu nové nemecké politické špičky ako svojich spojencov v boji proti komunizmu. V 50. rokoch začali nemecké úrady zamestnávať tých istých rasových

biológov a policajných špecialistov, ktorí hrali kľúčovú úlohu v nacistickom prenasledovaní Sintiov a Rómov. Dôsledkom toho neboli predovšetkým obeť násilnej sterilizácie za svoje utrpenie nikdy odškodnené. V roku 1950 niekoľko Rómov a Sintiov, ktorí prežili koncentračné tábory a ktorých žiadosti nemecký sociálny systém zamietol, predniesli svoje sťažnosti na súde, ale v

roku 1956 nemecký „Bundesgerichtshof“ (Federálny súdny dvor) ich prípad zamietol s tým, že pred Himmlerovým nariadením z roku 1942 nie je možné rasové prenasledovanie Rómov dokázať. Tento výrok súdu bol zmenený až v roku 1963. [II. 2]

RAKÚSKO

Výskumy posledných rokov dokazujú, že väčšina z 11 000 rakúskych „Cigánov“, ako ich označila polícia pred rokom 1938 a nacisti po 1938, holokaust neprežili. Záznamy tajnej polície z konca 40. rokov, ktoré boli sprístupnené len nedávno, dokazujú, že iba 10 percent z tých, ktorí boli perzekvovaní ako „Cigáni“ prežili holokaust. Kriminálna polícia rovnako ako štátne úrady sa až do začiatku šesťdesiatych rokov správali k Rómom zaujato a často im odmietali vydať povolenia na pobyt v dedinách, do ktorých sa po vojne vrátili. V prvých desaťročiach po roku 1945 vláda dokonca nabádala políciu, aby spochybňovala ich

rakúske občianstvo, kedykoľvek to bolo možné. [II. 5]

Špeciálne rakúskym problémom sa ukázali byť vlastnícke práva na zničené „Zigeunersiedlungen“ („cigánske“ osady) v Burgenlande. V čase medzi dvoma svetovými vojnami bolo v Burgenlande zvyčajne na okraji dedín 130 rómskych osád, ktoré obývalo od 30 do 300 ľudí. Väčšina týchto osád sa nachádzala v okresoch Oberwart a Güssing v južnom Burgenlande pozdĺž hraníc s Maďarskom a Slovinskom. Toto kompaktné rómske osídlenie pochádzalo z 19. storočia. Zväčša boli postavené na verejnej pôde, ale budovy samotné boli majetkom Rómov. Väčšina z nich si nebola vedomá toho, že „superaedificium“ (nadzemná stavba) môže byť vyhlásené za majetok. Po tom, ako tamojších Rómov deportovali

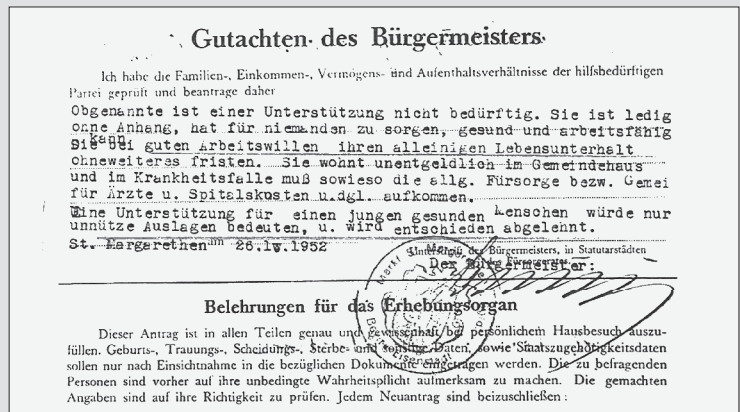
do pracovných a koncentračných táborov, osady boli vo väčšine prípadov úplne zničené. Domy boli zbúrané alebo jednoducho vypálené. Po roku 1945 tí, ktorí prežili koncentračné tábory, nemohli žiadať o odškodnenie za svoj zničený majetok, pretože nemohli dokázať, že vôbec nejaké domy vlastnili. Domy patriace rómskym rodinám, ktoré boli postavené na súkromnej pôde v dedinách, boli zväčša pred ničením uchránené. [II. 3]

V mnohých dedinách bol nehmotný aj hmotný majetok deportovaných Rómov predaný v dražbách miestnym obyvateľom. Domy boli zbúrané a použiteľné materiály predané spolu s nábytkom. Vydražené peniaze boli poslané do regionálnych úradov pre sociálnu pomoc a nezamestnanosť, po roku

III. 4

V roku 1952 označil starosta mesta Markt St. Margarethen neďaleko Eisenstadtu v Burgenlande za dôvod, prečo odmietol žiadosť o dávky pre obeť, nasledovne: „Vyššie spomínaná žiadateľka podporu nepotrebuje. Je slobodná, nemá žiadne nezaopatrené deti, o nikoho sa nemusí starať a je zdravá a môže pracovať. Ak by chcela, mohla by si na svoje živobytie bez problémov zarobiť. Ubytovaná je zadarmo v mestskej budove a v prípade choroby bude o náklady spojené s liečbou postarané prostredníctvom všeobecného systému sociálnej podpory alebo ich bude musieť pomôcť uhradiť jej komunita. Akákoľvek podpora pre mladého a zdravého človeka by znamenala zbytočné výdavky, a preto sa žiadosť zamieťa.“ Iba o niekoľko rokov neskôr, keď bol zvolený nový starosta, bolo jej žiadosti vyhovené.

(Kópia originálneho dokumentu, poskytol autor)

“CIGÁNI CHCÚ ZAUJAŤ A TVR-
DIA, ŽE PREŽILI POBYT V
KONCENTRAČNÝCH TÁBOROCH”

Prax deportovania Rómov sa v celom štáte vykonávala na základe tohto tajného nariadenia ministra vnútra (Oddelenie 4, Verejná bezpečnosť) [1948]:

Dozvedeli sme sa, že kriminalita Cigánov je v niektorých oblastiach nášho štátu opäť na vzostupe, čo je fakt, ktorý len veľmi neradi počujeme. Aby zapôsobili na širokú verejnosť, Cigáni často predstierajú, že boli uväznení v táboroch. Ak je možné v týchto prípadoch uplatniť nariadenie “Ausländerpolizei-

verordnung” (policijný zákon týkajúci sa cudzincov) a je možné vystaňovať ich z tejto krajiny, pomôže to riešiť otravnú cigánsku otázku a my im môžeme zakázať zostať v našej krajine a budeme v deportáciách pokračovať. [...]”

III. 5 (Preložené z Rieger 2003, str. 53)

1943 do Berlína, ktoré peniaze použili na financovanie pracovných táborov a dokonca aj na deportácie do táborov smrti. Mnohí Sintiovia a Lovariovia a ich rodiny investovali svoje úspory do šperkov alebo do zlatých a strieborných mincí, ktoré im boli pri zatýkaní pred deportáciami zhabané. Rómovia neboli za tieto skonfiškované cennosti nikdy odškodnení.

Ak Rómovia, ktorí prežili, požiadali o takzvaný „Opferfürsorge“ nárok (žiadosť o finančné dávky pre obeť nacizmu), často sa na strane starostov stretli s predsudkami, pretože tí považovali všetkých žiadateľov za „lenivých“ alebo za „asociálov“. [II. 4]

Rakúsky zákon „Opferfürsorgegesetz“ („Zákon o odškodnení obetí“) z roku 1947 vytvoril dve kategórie obetí. Odbojármi a ľuďmi prenasledovanými za svoje politické názory dostali „Amtsbescheinigungen“ (oficiálne legitimácie), ktoré svojich vlastníkov za istých podmienok oprávňovali žiadať o dôchodok. Ľudia, ktorí „kvôli svojmu pôvodu, náboženskej príslušnosti alebo národnosti... utrpeli značné škody“, dostali iba takzvané „Opferausweis“ (legitimácie obetí), ktoré svojich majiteľov oprávňovali

získať prednostný prístup k štátnym bytom a mohli si tiež uplatniť isté daňové úľavy a výhody. Až po roku 1949 mohli obeť rasového, náboženského a národnostného prenasledovania požiadať o vydanie „Amtsbescheinigung“ za predpokladu, že boli uväznení v koncentračnom tábore. Keďže uväznenie v táboroch nútených prác, pracovných táboroch a dokonca aj v tábore Lackenbach (čo bol najväčší „cigánsky tábor“ v Ríši) sa nepovažovalo za uväznenie v koncentračnom tábore, mnohí rakúski Rómovia dostali iba nízke alebo žiadne finančné odškodnenie.

Až po upravení zákona „Opferfürsorgegesetz“ („Zákona o odškodnení obetí“), ktoré rakúsky parlament schválil v roku 1961, bolo tým, ktorí prežili pobyt v Lackenbachu a iných pracovných táboroch priznané finančné odškodnenie za „obmedzovanie ich osobnej slobody“. Rómovia, ktorým bola táto dávka pridelená, dostali 350 rakúskych šilingov za každý mesiac strávený v tábore. Tí, ktorí boli uväznení v koncentračných táboroch, dostali za každý mesiac, ktorý tam strávili 860 rakúskych šilingov. Väznenie v tábore Lackenbach a aj iných pracovných táboroch nebolo nikdy uznané za väznenie v koncentračných

táboroch. Nie je tomu tak ani dnes. Po roku 1988 mohli tí, ktorí boli uväznení v pracovných táboroch, požiadať o vydanie takzvaného „Amtsbescheinigung“ za predpokladu, že v pracovných táboroch strávili minimálne šesť mesiacov, čo im umožnilo za istých podmienok požiadať o „finančné dávky pre obeť“. Žiadateľ musel byť v hmotnej núdzi, neschopný vykonávať pracovnú činnosť a musel mať čistý register trestov. Avšak kvôli diskriminačnej legislatíve z obdobia medzi dvoma svetovými vojnami a dokonca aj po roku 1945 mali mnohí Rómovia kriminálne záznamy, ktoré vznikli porušením zákonov, napr. o zákaze „potulovania sa.“ V prípadoch, keď boli Rómovia odvedení do pracovných táborov alebo koncentračných táborov na základe ich „asociálneho“ správania alebo spôsobu života, nemohli o finančné odškodnenie pre obeť žiadať vôbec. Pre mnohých Rómov predstavovalo dokazovanie ich zníženej schopnosti pracovať alebo úplnej invalidity, čiže zdravotného stavu, ktorý priamo vyplýval z ich uväznenia, neprekonateľný problém, pretože zdravotný personál, ktorý bol často sám aktívne zapojený do nacistického režimu, bol extrémne reluktantný potvrdiť fyzický

hendikep väzňom koncentračných táborov. Dokonca aj v úplne zrejmých prípadoch fyzického postihnutia boli zdravotní pracovníci často neochotní uznať, že tieto poškodenia zdravia mohli byť spôsobené alebo mohli súvisieť s tým, ako sa s Rómami v koncentračných a pracovných táboroch zaobchádzalo. Pre všetky obeť, ktoré nedostali dostatočné odškodnenie, zriadila rakúska vláda v roku 1995 fond pod názvom „Národný fond pre obeť nacistu“, z ktorého bolo Rómom vyplatených 70 000 rakúskych šilingov, čo predstavuje asi 5000 euro. V roku 2000 rakúska vláda vytvorila ďalší fond pre bývalých otrokov alebo tých, ktorí museli nútene pracovať. O finančnú podporu sa mohli uchádzať Rómovia z celej Európy za

predpokladu, že nútenú prácu vykonávali na území dnešného Rakúska. Rómovia, ktorí boli internovaní v pracovných alebo koncentračných táboroch v Ríši alebo na Nemeckom okupovaných územiach, sa o odškodnenie môžu uchádzať v Nemecku. Nedávno publikovaná štúdia o ekonomickej a sociálnej situácii rakúskych Rómov po roku 1945 dokazuje extrémne podceňovanie situácie, v ktorej sa rakúski Rómovia, ktorí prežili holokaust, ocitli, a to až do začiatku 80. rokov. Ich životná úroveň bola podstatne horšia v porovnaní s väčšinou populáciou, zvyčajne zaostávala o 20 rokov. Mnohé rodiny, niekedy až desaťčlenné, ktoré pozostávali z viacerých generácií a aj vzdialenejších príbuzných, žili v jednoizbových bytoch

a domoch bez toaliet alebo kúpeľní.

Kvôli nedostatočnému vzdelaniu počas medzivojnového obdobia a aj kvôli zákazu z roku 1938, keď rómske deti nesmeli navštevovať školy, bola väčšina tých, ktorí vojnu prežili, negramotných. Po roku 1945 boli rómske deti, ktoré hovorili iným jazykom a pochádzali z chudobných pomerov, často posielané do škôl pre mentálne a fyzicky postihnuté deti. Táto prax skončila až začiatkom 80. rokov. Následkom toho boli ich vyhliadky na vyššie vzdelanie zmarené. Preto sa pri hľadaní práce na rakúskom trhu práce museli uspokojovať s nekvalifikovanou prácou, často aj ako pocestní remeselníci a obchodníci s poľnohospodárskymi výrobkami.

SOCIALISTICKÉ KRAJINY

V Sovietskej okupovanej zóne Nemecka, v neskoršej NDR (Nemeckej demokratickej republike), museli Rómovia, ak chceli byť uznaní za tých, ktorí prežili perzekúcie národných socialistov, preukázať svoje „antifašistické a demokratické presvedčenie“, kritérium, ktoré nemusela splniť žiadna iná skupina obetí. Jasným cieľom tohto postupu bolo vylúčiť Rómov z privilegovanej skupiny obeť fašizmu. Tých pár, ktorým sa podarilo tento status získať, dostali štátne dávky, ktoré v NDR nerozlišovali medzi obeťami politického alebo rasového prenasledovania.

Väčšina socialistických krajín strednej a východnej Európy neuznala Rómov za obeť holokaustu. Stalinská ideológia štyridsiatych rokov a začiatku päťdesiatych rokov sa v mnohých prípadoch pozerala na „Cigánov“ ako na veľmi chudobný segment vidieckej populácie, pre ktorý sa zamýšľalo, rovnako ako v Maďarsku, prijať špeciálne opatrenia, ale nikdy sa tak nestalo. Marginalizovaná situácia Rómov v krajinách „východného bloku“ bola skomplikovaná aj sociálnym napätím medzi vidieckym obyvateľstvom. Tieto tenzie boli spôsobené komunistickou propagandou, ktorá sprevádzala kolektivizáciu a ktorej sa poľnohospodári snažili neúspešne vyhnúť a ktorou komunistickí agitátori dokázali medzi Rómami,

ktorí nevlastnili pôdu, získať mnohých nadšencov.

Jasný obraz situácie Rómov v povojnových komunistických krajinách nie je ešte vykreslený. Ale jednou z hlavných inštitúcií zodpovednou za diskrimináciu Rómov boli tu ako aj kdekoľvek inde špeciálne oddelenia policajných zložiek, ktoré sa po roku 1945 snažili oživiť svoje proti-„cigánske“ praktiky z prvej polovice 20. storočia. V Maďarsku napríklad začalo ministerstvo vnútra vydávať špeciálne osobné doklady pre „Cigánov“, ktoré mali čierny obal namiesto klasického červeného, aby boli ľahko „segregovaní“. Toto sa praktizovalo až do 60. rokov.

Bibliografia

Amesberger, Helga / Halbmayr, Brigitte (eds.) (2001) *Vom Leben und Überleben - Wege nach Ravensbrück. Das Frauenkonzentrationslager in der Erinnerung. Band 2 – Lebensgeschichten.* Wien: Promedia | **Freund, Florian / Baumgartner, Gerhard / Greifeneder, Harald (2004)** *Vermögensentzug, Restitution und Entschädigung der Roma und Sinti.* Wien: Oldenbourg | **Hohmann, Joachim S. (1990)** *Verfolgte ohne Heimat. Geschichte der Zigeuner in Deutschland.* Frankfurt am Main: Peter Lang | **Rieger, Barbara (2003)** *Roma und Sinti in Österreich nach 1945. Die Ausgrenzung einer Minderheit als gesellschaftlicher Prozeß.* Frankfurt am Main: Peter Lang